

UYGUR TÜRKLERİNDE UĞURLAMA

SENDOFF IN UYGHUR TURKS

Neşe ERENOĞLU*

ÖZ: Tarihsel ve toplumsal gelişme süreci içinde toplum belleğindeki kayıtlardan hareketle gündelik iletişim rutinleri gerçekleşir. Bu iletişim rutinlerinde kullanılan kalıplar toplumdan topluma değişiklik gösterdiği gibi kişiler ve koşullar doğrultusunda farklı görünümlele ortaya çıkar. Uygur Türklerinde uğurlamalar çeşitli söz ve davranış kalıplarıyla yapılandırılmıştır. Uğurlamanın pek çok türü bulunmaktadır. Uğurlama, yalnızca bir canlının uğurlanmasıyla sınırlı değildir. Kimi zaman ölen kişi, kimi zaman başka bedene giren ruh, kimi zaman da kutsal bir ay uğurlanır. Çalışmamızda Uygur Türklerinin uğurlamalarda kullandıkları bu söz ve davranış kalıplarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Uygur Türklerinde uğurlama *uğurlama ile ilgili sözcükler, uğurlama sözleri ve durumlara özgü uğurlamalar* olmak üzere üç ana başlık altında ele alınmıştır. Durumlara özgü uğurlamalar *misafir uğurlama, yolcu uğurlama, evlenen kızı uğurlama, ölüm ile ilgili uğurlamalar (ölmek üzere olan kişiyi uğurlama, ölen kişiyi uğurlama), başka bedene giren ruhu uğurlama ve diğer uğurlamalar* olmak üzere alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir. Asker uğurlama, hacı uğurlama, Ramazan ayını uğurlama, ava giden kişiyi uğurlama gibi türler *diğer uğurlamalar* başlığı altında verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uygur, uğurlama, veda, iletişim, ayrılık.

ABSTRACT: In the process of historical and social development, daily communication routines occur based on the records in the social memory. The patterns used in these communication routines vary from society to society and also appear in different forms depending on people and circumstances. Among the Uyghur Turks, sendoffs are carried out with various words and behavioral patterns. There are many types of sendoffs. Sendoff is not limited to sending off just one living thing. Sometimes the deceased person, sometimes the soul entering another body, and sometimes a holy month are bid sendoff. Our study aims to reveal these words and behavioral patterns used by Uyghur Turks in sendoffs. Sendoff in Uyghur Turks is discussed under three main headings: words related to sendoff, sendoff words and sendoffs specific to situations. Sendoffs specific to situations have been examined under subheadings: guests sendoff, passengers sendoff, a daughter who is getting married sendoff, sendoffs related to death (the person who is about to die sendoff, the deceased sendoff), the soul entering another body sendoff, and other sendoffs. Types such as soldiers sendoff, pilgrims sendoff, the month of Ramadan sendoff, a person going hunting sendoff are given under the heading of other sendoffs.

Keywords: Uyghur, sendoff, farewell, communication, separation.

* Doç. Dr.-Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü/Nevşehir-nese80nese@gmail.com (Orcid: 0000-0003-0807-4592)

Giriş

İletişim tüm düşünce, olgu ve verinin simgeler aracılığıyla iletilmesi ve paylaşılmasıdır (Usluata, 1994: 24). Kişiler arası iletişim belli kurallara bağlı olarak gerçekleşir. Her toplum, gündelik yaşamın çeşitli alanlarında belirli durumlara ve ihtiyaçlara bağlı olarak iletişim biçimlerine başvurur (Keskin, 2017: 126). Selamlaşma, vedalaşma gibi nezaket kuralları sosyal yaşamın en önemli iletişim rutinleri içinde yer alır. İletişimin başlatılması ve sonlandırılması bu rutinelere bağlıdır. Çoğu kez selamlaşmayla başlayan iletişim, vedalaşmayla biter (Selçuk, 2005: 1-2). Vedalaşma sırasında kalan, belirli söz ve davranış kalıplarıyla gideni uğurlar.

Doğumla başlayıp ölüme uzanan yaşamda pek çok ayrılık ortaya çıkar. Uğurlama, yalnızca bir canlının uğurlanmasını kapsamaz. Başka bedene giren bir ruh, ölen bir kişi, kutsal bir ay da uğurlanır.

Çalışmamızda Uygur Türklerindeki uğurlamalar, *uğurlama ile ilgili sözcükler, uğurlama sözleri ve durumlara özgü uğurlamalar* başlıkları altında ele alınmıştır.

1. Uğurlama ile İlgili Sözcükler

Türkiye Türkçesindeki uğurlama sözcüğüne karşılık Yeni Uygur Türkçesinde *uzitiş*, Türkiye Türkçesindeki uğurla- fiiline karşılık Yeni Uygur Türkçesinde *uzat-*, *yolğa sal-* fiilleri kullanılır. Yeni Uygur Türkçesinde bu fiillerin dışında uğurla- anlamına gelen *vidalaş*¹ fiili de bulunur. Ancak bu fiil ebedî ayrılmak, ölmek, ölümden önce vedalaşmak anlamlarının yanı sıra ölenin ailesi ve akrabalarının cenazenin yanına gelerek onu uğurlaması anlamıyla da kullanılmaktadır (Yakup vd., 1999: 51).

uzitiş: Türkiye Türkçesindeki karşılığı uğurlama, uğurlamaktır.

Keçte Edhem keldi, öyde liķ méhman bar idi, hemmisi Merup Aksakalni tebrikleşke, uzitişka kelgen ülpetaş-yéķinliri idi. “Akşamleyin Edhem geldi, ev misafir doluydu, hepsi Merup Aksakal’ı tebriğe, uğurlamaya gelen dostları ve yakınlarıydı.” (Turdi, 2005: 218).

Abdusalam mehelimizdin imtihan bérip aliy mektepke ötken birinci bala. Şuňa uni uzitiş için etretniň mélidin bir paķlan soyimiz. “Abdusalam mahallemizden sınavı kazanıp üniversite kazanan ilk çocuk. Bu sebeple onu uğurlamak için kooperatifin sürüsünden bir kuzu kesiyoruz.” (Talip, 2009: 329).

Keşer Renani uzitiş için katta bir réstoranda méhman çaķirdi... “Keşer Rana’yı uğurlamak için büyük bir restorana misafir çağırdı...” (Asim, 2014: 458).

Uğurla- için Yeni Uygur Türkçesinde *uzat-*, *yolğa sal-*, *vidalaş-* fiilleri kullanılır:

¹ Veda ve vedalaşma için Yeni Uygur Türkçesinde *hoşlişis*; vedalaş- için *heyreş-*, *hoşlaş-*, *razılaş-* sözcükleri kullanılmaktadır.

uzat-: Türkiye Türkçesinde uzatmak fiilini karşılmasının yanı sıra bir yere kadar birine eşlik ederek onu geçirmek, uğurlamak anlamına da gelmektedir (Yakup vd., 1996: 732).

Kéteriñni biler bolsam, uzatmasmidim, ketmen élip yolliriñni tüzetmesmidim? “Gideceğini bilseydim uğurlamaz mıydım, çapa alıp yollarını düzeltmez miydim?” (Yakup vd., 1996: 732).

Men kaytkanda, Rizvan méni çoñ dervaziğiçe uzitip koydi. “Ben dönerken Rizvan beni ana kapıya kadar geçirdi.” (Yakup vd., 1996: 732).

Uni halva, manta bilen uzattim, silige salam éytti. “Onu helva, mantı ile uğurladım, size selam söyledi.” (Kerimiy, 2015: 149).

vidalaş-: Ebedî ayrılmak, ölmek anlamına gelen *vidalaş-* fiili ölümden önce vedalaşmak anlamının yanı sıra cenazeyi yıkadıktan sonra ölen kişinin ailesi ve akrabalarının cenazenin yanına gelerek onunla helalleşip vedalaşması, onu uğurlaması anlamına da gelmektedir (Yakup vd., 1999: 51).

Andin taş kevrini birneççe kétim çögilep çıkip öz söyümlügi bilen meñgülükke vidalışıptu... “Sonra taş kabrin etrafında birkaç kez dönmüş, sevdiğiyle sonsuza kadar vedalaşmış.” (Ötkür, 1986: 23).

Darğa yékin kelgende bu oğul: “Anam bilen vidalışıvalsam, deydiğan gépimni devalsam” dep padişahdin tileptu. “Darağacına yaklaştığında bu oğul: ‘Annemle vedalaşsam, diyeceklerimi deyiversem.’ diyerek padişaha istekte bulunmuş.” (Yakup vd., 1999: 51).

U çeksiz söygü-mehebbet bilen yuğurulğan geyurane tebessumi arkılık sen bilen vidalaştı... “O sonsuz sevgiyle yoğrulan, canlı tebebüssümüyle seninle vedalaştı.” (Çopani, 2007: 148).

Siler ünsiz, heriketsiz, köz yésisiz vidalaştıñlar. “Siz sessizce, hareket etmeden, gözyaşı dökmeden vedalaştınız.” (Çopani, 2007: 196).

yoğa sal-: Türkiye Türkçesindeki karşılığı yollamak, yola koymak, uğurlamaktır (Yakup vd., 1999: 603).

Ata, aran bir kelğiniñde hever alalmay kuruğla yoğa selip koyidiğan boldum, apamğa salam éytarsen... “Baba, kırk yılın başında geldiğinde sana iyi bakamayıp kuru kuru uğurlamak durumunda kaldım, anneme selam söylersin...” (Yakup vd., 1999: 603).

Yeni Uygur Türkçesinde yukarıda bahsi geçen bu sözcükler uğurlamayı karşılacaktır. Diğer yandan bunların dışında uğurlama ile ilgili *yolluk*, *yolluk kil-*, *yolluk tut-* sözcükleri de kullanılmaktadır:

yolluk: Yeni Uygur Türkçesinde yolculuğa çıkan kişiyi uğurlamak için verilen gerekli şeyler, hediye anlamlarına gelmektedir (Yakup vd., 1999: 608). Uygur Türklerinde komşuların sınır duvarına ağaç koyması da *yolluk* diye adlandırılmaktadır (Tuğluk, 2011: 46).

Ekberniñ yeñgisi ve siñlisi Ekberge teyyarlığan yolluklirini berdi. “Ekber’in yengesi ve kız kardeşi Ekber’e hazırladığı yollukları verdi.” (Yakup vd., 1999: 608).

Siz uzundin béri bir kaçta tamikimizjimu éğiz tegmidiñiz, ete kaytidikensiz, az bolsimu bu tuhumni yolluk üçün kobul kıliñ. “Siz uzun zamandan beri bir kere bile misafirimiz olmadınız, yarın dönüyorsunuz, az da olsa bu yumurtayı yolluk olarak kabul edin.” (Yakup vd., 1999: 608).

yolluk kııl-: Yolculuğa çıkan kişileri uğurlamak için onlara hediye vermek anlamına gelmektedir (Yakup vd., 1999: 608).

Mesumahun yénidin pul çıkirip Lutpullağa tutkuzdi. Siñlisi Reyhanmu akisi Lutpullağa birkur yéni kiyimni yolluk kıldi. “Mesumahun yanından para çıkarıp Lutpulla’ya uzattı. Kız kardeşi Reyhan da ağabeyi Lutpulla’ya bir takım yeni giysiye yolluk olarak verdi.” (Yakup vd., 1999: 608).

yolluk tut-: Yolculuğa çıkan kişileri uğurlamak için hediye vermek anlamına gelir (Yakup vd., 1999: 608).

Kız-cuvanlar bolsa keştilengen kol yağlikliri bilen güllük Turpan doppilirini yigitlerge yolluk tutatti. “Kızlar ise işledikleri mendillerle çiçekli Turfan doppalarını delikanlılara yolluk olarak veriyordu.” (Ötkür, 1995: 450).

Bu süretni sizge yolluk tutay, Rena, bu süret on neççe yildin béri maña hemrah bolup kelgen, emdi kişi yurtida sizge hemrah bolsun, hemme işliriñiz utuqluq bolğay, Rena! “Bu resmi size yolluk olarak vereyim, Rena, bu resim neredeyse on yıldan beri bana yoldaş oldu, şimdi gurbet ellerde size yoldaş olsun, bütün işleriniz başarıya ulaşsın, Rena!” (Asim, 2014: 400).

Ular koy, at, kalidin tartip, öy bisatlıriğuçe yolluk tutuşti. “Onlar koyun, at ve inekten tutun da ev eşyalarına kadar her şeyi yolluk olarak verdi.” (Kerimiy, 2015: 280).

2. Uğurlama Sözlere

Uygur Türkleri, uğurlamalarda *Hoş emise²* “Hoşca kal, güle güle” (Hahn, 1991: 156-157), *Körüşermiz* “Görüşürüz” (Hahn, 1991: 157) sözlerini yaygın olarak kullanmakla birlikte *Ak yol bolsun* “Yolun açık olsun” (Rahman, 1996: 152), *Ak yol tileymen* “İyi yolculuklar dilerim” (Rahman, 1996: 152), *Akyolluq boluñ* “İyi yolculuklar” (Turdi, 2005: 112), *Alla salamet kılsun* “Allah selamet versin” (Demirez, 2023: 51), *Alla séni panahida saqlığay*

“Allah seni korusun” (Çopani, 2007: 66), *Allağa amanet* “Allah’a emanet” (Kerimiy, 2015: 445), *Aman boluñ* “Esen kalın, güle güle” (Necip, 1995: 12), *Aman-ésen boluñ* “Esen olun” (Necip, 1995: 12), *Aman-ésenlik tileymen* “Esenlik dilerim” (Necip, 1995: 12), *Heyr* “Hoşca kal, güle güle” (Yakup vd.,

Uğurlama
sözlerinin
diyaloglardaki
kullanımlarını
görmek için
tıklayınız!

² Demirez (2023: 52), *heyr-hoş* “hoşca kalın”, *aman-esen* “esenlik, sağ salım” biçimindeki eksiltili kalıp sözleri gidenin kalana söylediğini belirtir.

1991: 849), *Heyrlik künler* “Hayırlı günler” (Demirez, 2023: 52), *Heyr-hoş* “Hoşça kal, güle güle” (Hahn, 1991: 535), *Hoş* “Hoşça kal, güle güle” (Hahn, 1991: 300; Yakup vd., 1991: 862), *Ĥudaġa amanet* “Allah’a emanet” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016: 230), *Salamet boluñ* “Sağlıcakla kalın” (Yakup vd., 1991: 862) sözlerini kullanmaktadır.

Hoş “Hoşça kal, güle güle”, *Heyr* “Hoşça kal, güle güle” sözleri çoġu kez tek başına kullanılmayıp *Heyr*, *Ĥudaġa amanet* “Güle güle, Allah’a emanet” (Kerimiy, 2015: 356); *Hoş, aman boluñ* “Güle güle, esen kalın” (Çopani, 2007: 230); *Hoş... Akyolluġ boluñ* “Güle güle, iyi yolculuklar” (Turdi, 2005: 112) örneklerindeki gibi yanına başka uğurlama sözlerini alarak kullanılmaktadır. *Hoş* “Hoşça kal, güle güle”, *Heyr* “Hoşça kal, güle güle” dışındaki diġer uğurlama sözlerinin bir arada kullanımı da mevcuttur: *Yoluñlar aġ yol bolsun, körüşkiçe aman boluñlar* “Yolunuz açık olsun, görüşene kadar esen kalın” (Ötkür, 1986: 371).

Aġ yol bolsun “Yolun açık olsun” (Rahman, 1996: 152), *Aġ yol tileymen* “İyi yolculuklar dilerim” (Rahman, 1996: 152), *Akyolluġ boluñ* “İyi yolculuklar” (Turdi, 2005: 112) gibi uğurlama sözleri yolculuġa çıkan kişinin uğurlanmasında tercih edilen sözler arasındadır. Uğurlamalarda kalan kişi gidene ...*mendin salam éytip koyuñ* “... benden selam söyle” (Turdi, 2005: 83), *Heyr ...’a salam éyt* “Güle güle, ...’a selam söyle” (Ötkür, 1995: 165), *Salam éyt bizlerni sorıġanlerge* “Selam söyle bizleri soranlara” (İnayet, 2004: 182-216) gibi sözlerle selam göndererek de uğurlar.

Askere uğurlamada³ asker çoġu kez Allah’a emanet edilerek uğurlanır: *Ĥudaya uluġ perverdigara oġlumni her ceñde ġalip ġilġaysen, düşmenlerniñ ziyan-zehmetliridin saġlıġaysen* “Ey yüce Rabb’im, her savaştan oġlumu zaferle çıkar, onu düşmanların vereceġi zararlardan koru” (Yunus, 1996: 268), *Alla séni panahida saġlıġay* “Allah seni korusun” (Çopani, 2007: 66).

Ramazan ayı şu sözlerle uğurlanır: *Hoş emise Ramazan ġocam! Bizden razi bolsilar amanlik bilen ġaytip kélersiz* “Güle güle ulu Ramazan’ım! Bizden razıysanız sağlıcakla dönüp gelirsiniz” (İlku, 1997: 152).

Ölen kişi uğurlanırken söylenen sözler şöyledir: *Alla meġpiret ġilsun* “Allah günahlarını baġıslasın” (Ötkür, 1986: 357), *Alla yatġan yérini cennette ġilġay* “Allah yattıġı yeri cennet eylesin” (İmin, 2012: 64), *Cayi cennette bolsun* “Mekânı cennet olsun” (Behram, 2006: 34), *Ĥatircem yat, cayiñ cennette bolsun* “Huzur içinde yat, mekânın cennet olsun” (Behram, 2012: 191), *Ĥuda, ...niñ yüzini yoruġ, rohini ġuş ġilġay* “Allah, ...’nın yüzünü ak, ruhunu şad eylesin” (Çopani, 2007: 235), *Ĥuda, uniñ yatġan yérini cennette ġilġin* “Allah, onun yattıġı yeri cennet eylesin” (Çopani, 2007: 401), *Rohiñlar cennette bolġay* “Ruhunuz cennette olsun” (Niyaz, 2006: 145), *Yatġan yéri*

³ *Ĥendek Tatlıġ Balam, Saña Akyol Tileymen!* “Şeker Gibi Tatlı Yavrum, Sana İyi Yolculuklar Diliyorum!” başlıklı hikâyede anne oġlunu askere gönderirken onun başından şeker saçmakta ve *Ĥendek tatlıġ balam, muşu ġendek akyolluġ bolġin balam! Ĥen çay demlep kütimen balam* “Şeker gibi tatlı yavrum, yolcuġun bu şeker gibi tatlı olsun yavrum! Şekerli çay demleyip seni bekliyorum yavrum” diyerek onu uğurlamaktadır (Kamal, 2023: 88).

cennette bolsunler “Yattığı yer cennet olsun” (İsrail, 2010: 33), *Yatқан yerin cennettin bolğay* “Yattığı yer cennet olsun” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016: 298).

Uygur Türklerindeki uğurlama sözlerinin bazıları İslami unsurlar, bazıları Şamanizme ait unsurlar içerirken bazılarında bu iki unsurdan hiçbiri bulunmaz. *Alla salamet kılsun* “Allah selamet versin”, *Alla séni panahida saklığay* “Allah seni korusun”, *Allağa amanet* “Allah’a emanet”, *Ėudağa amanet* “Allah’a emanet” gibi sözlerde İslami unsurlar yer alırken; *Aķ yol bolsun* “Yolun açık olsun”, *Aķ yol tileymen* “İyi yolculuklar dilerim”, *Aķyolluķ boluñ* “İyi yolculuklar” gibi sözlerde Şamanizme ait unsurlar⁴ yer alır. *Körüşermiz* “Görüşürüz” sözünde ise her iki unsur da bulunmamaktadır.

3. Durumlara Özgü Uğurlamalar

3.1. Misafir Uğurlama

Misafirlerin⁵ şans ve bereket getireceğine inanan Uygur Türkleri, nezaket kuralları içinde onları en iyi biçimde ağırlamaya çalışırlar (Rahman vd., 1996: 28). Misafir uğurlama biçimleri ziyaretin türüne, yerine ve kişi sayısına göre farklılık gösterir.

Uygur Türkleri, evlerine gelen misafirleri uğurlarken ayağa kalkıp onları kapıya kadar geçirmekte, yakınlık derecelerine, yaşlarına, aynı cinsten olup olmamalarına göre tokalaşmakta, sarılmakta ya da herhangi bir temas olmadan iyi dileklerde bulunarak misafir uzaklaşınca kadar kapıyı kapatmadan yola koymaktadırlar (KK-1). Ev sahipleri *Kelmek irade, ketmek icaze* “Gelmek iradeyle, gitmek izinle” diyerek çoğu kez misafirin hemen gitmesine izin vermez (Habibulla, 2000: 519).

Uygur Türklerinin misafirleri kapının önünde ellerine su dökerek uğurlama âdeti bulunmaktadır. Ev sahibi ya da bu iş için görevlendirilen kişiler kapının önünde, giden misafirlerin ellerine su döker ve misafirler bu suyla ellerini yıkayarak oradan ayrılır (Habibulla, 2000: 517-518).

Uygur Türkleri yemek ziyafetlerine gelen misafirleri geçmiş zamanlarda üstüne et konulan ekmek ya da etli umaçla⁶ uğurlarken daha sonraları yemekle uğurlamaya başlamıştır. Ziyafetlerden alınan, misafirlerin ailelerine ya da gelemeyen misafirlere gönderilen bu yiyeceklere *zelle* adı verilir. Bu ziyafetler ilerleyen zamanlarda herkese açık hâle geldiği için *yurtķa aş tartiş* ya da *yurtķa dastihān séliš* olarak da adlandırılmıştır (Habibulla, 2000: 517-518).

⁴ *Ak*, Şamanist Türk inançlarında arılık ve yücelik sembolü olarak kullanılır. Türk Şamanizminde iyilik Tanrısı olan Ülgen, Şaman dualarında *Ak Ayas* “Beyaz Parlak” biçiminde beyaz olarak nitelendirilir. Şaman inançlarına göre beyaz renk, temiz ruhların hoşuna gitmektedir. Bu inançtan hareketle Türklerde *aklık* temizliği, yüceliği ve ululuğu temsil eder (Genç, 1997: 1078-1079). Beyaz renk, batı yönünü ifade etmek amacıyla da kullanılmıştır (Çoruhlu 2002: 181). Uygur Türklerinde *ak* saflık, yücelik, iyilik ve şansın sembolü olarak kullanılır ve bu anlayış Şamanizm kaynaklıdır (Rahman, 1996: 152).

⁵ Uygur Türklerinde misafirler ziyaretin türüne ve kişi sayısına göre *kalabalık misafir*, *halis misafir*, *davetli misafir*, *özel ziyafetteki misafir*, *ansızın gelen misafir* olarak adlandırılır (Habibulla, 2000: 517-526).

⁶ Bir çorba türü (Necip, 1995: 436).

3.2. Yolcu Uğurlama

Yolcu uğurlanırken kendisine iyi yolculuklar dilenerek dualar edilmekte, öksüzlere ve yetimlere adak yemeği verilmektedir⁷. Adak yemeğiyle ataların ruhu anılarak yolcuya esenlik ve korunma dilenir⁸. Yolcunun selamete eve dönmesi için yapılan bu âdet, hem yola çıkacak kişiye hem de evdekilere huzur bahşetmektedir (Habibulla, 2000: 331; Tuğluk, 2011: 198).

Dua ve adak yemeğinin yanı sıra yolcuya yolluk verilerek de iyi yolculuklar dilenmektedir. Yolluk olarak çoğunlukla para, ekmek, kimi zaman da hatıra niteliğinde bir hediye verilir. Bu davranışın temelinde gidene evini, ailesini hatırlatarak onun bir an önce eve dönmesini sağlama düşüncesi yatmaktadır (Tuğluk, 2011: 198).

3.3. Evlenen Kızı Uğurlama

Evlenen kız, çeşitli âdetlerle baba ocağından uğurlanmaktadır. Kız baba ocağından çıkmadan önce ebeveynler kibleye dönerek kurulacak yuvanın dirliği için dualar ederek kızlarının başının üzerinden ekmek ve sofraya çevirir. Kızın başından iğde, şeker, hünnap ve parayla saç⁹ saçılır (Rahman vd., 1996: 129; Öger, 2013: 76-78).

Uygur Türkleri arasında *yar-yar koşakları/yölen koşakları* ile kızı uğurlama âdeti bulunmaktadır (Rahman, 1996: 108; Rahman vd., 1996: 131). Bu koşaklar, kızın uğurlanacağı gece müzikle koro eşliğinde okunur (Rahman, 1996: 107-108). Kız, baba evinden damadın evine uğurlanırken damadın ve gelinin arkadaşları tarafından söylenen bu koşaklar, çoğu kez kızın güzelliğini, çalışkanlığını ve ebeveynlerin dileklerini konu almaktadır (Rahman vd., 1996: 130). Kız, baba ocağından ayrılırken annenin kızıyla vedalaşması sırasında söylediği koşaklar da vardır (İsmayil Tarım, 2009: 440). Aşağıdaki dizeler, annenin kızına söylediği bir koşak örneğidir:

*Kiçikkine kara köz, vay balam, vay balam,
Tili tatlık, şérin söz, vay balam, vay balam.
Men balamni bermeyttim, vay balam, vay balam,
Toyluğini almayttim, vay balam, vay balam.
Balamdin men ayrıldım, vay balam, vay balam,*

⁷ Hebibulla (2000: 331), bu yemeğe yalnızca erkeklerin davet edildiğini belirtmektedir.

⁸ Şamanizmdeki adak uygulamaları Uygur Türklerinin sosyal yaşamında pek çok alanda kendine yer bulmuştur. Bu sebeple Uygur Türklerinin âdetlerinde çeşitli adak uygulamalarına rastlamak mümkündür. Bu uygulamalar, bireylerin amaçlarına ulaşmasında bir tür araçtır. Verilen adak aşı, kurbanlık hayvan gibi unsurların uygulama sonunda ruha dönüşerek Tanrıların ya da ruhların huzuruna vardıkları, onların adakları kabul ettikten sonra adak adayanların dileklerini kabul ettiklerine inanılmaktadır (Abdurehim, 2006: 261-262).

⁹ Kanlı kurbanların yanı sıra kansız kurbanlar da vardır. Saçı, yalma, ateşe yağ atma gibi uygulamalar kansız kurbandır (İnan, 1986: 98; Gömeç, 1998: 44). Saçı, her boyun kendi emeğiyle kazandığı en değerli ve uğurlu saydığı nimetlerden biri olmaktadır (Gömeç, 1998: 44). İnan'a göre (1986: 167) saç, yabancı soya mensup olan bir kızın kocasının ataları ve koruyucu ruhları tarafından kabul edilmesi amacıyla yapılan kurban ayinin kalıntısıdır.

*anatimdin kayrildim, vay balam, vay balam.
Uup ketti ymdin, vay balam, vay balam,
ayip boldi kzmdin, vay balam, vay balam.
uarimni aurdum, vay balam, vay balam,
udayima tapurdum, vay balam, vay balam.*

“Kcck kara göz, vay yavrum, vay yavrum,
Dili tatlı, sz irin, vay yavrum, vay yavrum.
Ben yavrumu vermeyecektim, vay yavrum, vay yavrum,
Dn hediyelelerini almayacaktım, vay yavrum, vay yavrum.
Yavrumdan ben ayrıldım, vay yavrum, vay yavrum,
Kanağımdan kırıldım, vay yavrum, vay yavrum.
Uup gitti evimden, vay yavrum, vay yavrum.
Kayboldu gzmden, vay yavrum, vay yavrum.
ahinimi kaırdım, vay yavrum, vay yavrum,
Allah’a emanet ettim, vay yavrum, vay yavrum.”

(İsmayil Tarim, 2009: 440)

3.4. lm ile ilgili uurlamalar

3.4.1. lmek üzere olan kiiyi uurlama

lmek üzere olan kii, bazı detlerle son yolculuına uurlanmaktadır. Ailesi ve akrabaları öncelikle lmek üzere olan kiiyle helalleerek, varsa onun borlarını din vecibelere uygun biimde ödeyeceklerine ve ocuklarıyla ilgileneceklerine dair gözünün aık gitmemesi iin sözler verir (Tuluk, 2011: 249).

lmek üzere olan kii son yolculuına uurlanırken onun son anlarını rahat ve temiz bir ortamda geirmesi salanmaya alıılır. Can ekien kiinin ggsnden hırılıtlı sesler gelir, vücudu istemsiz hareket etmeye balar, elleri ve ayakları sour, kaslar zayıfladıı iin abdestini tutamaz. Bu sebeple altına bir ey konulup temizlenmesi gerekir. Bazı hastalar can ekimeden bir iki gün önce iyilemi gibi görünebilir. Bu duruma aldanıp hastayı yalnız bırakmamak gerekir. Can teslim edilirken yanında hi kimse yoksa lmek üzere olan kii, derin bir ümitsizlik iine girebilir ve son sözlerini söyleyemeden lrse gözleri aık gidebilir (Tuluk, 2011: 249-250).

Kii canını teslim ederken ailesi ve akrabaları onun imanlı bir biimde son yolculuına uurlanması ve ahiretinin cennetle müjdelenmesi iin baında Yasin Suresi okumakta, kelime-i ehadet getirerek gözlerini yummasını dileyerek ona zezem suyu iirmektedir (Tuluk, 2011: 249-250).

3.4.2. len kiiyi uurlama

len kii ailesi, akrabaları ve arkadaları tarafından ahirete uurlanır. Uygur Türklerinde len kiiyi uurlamak iin düzenlenen cenaze töreni *uziti* olarak adlandırılmaktadır (Habibulla, 2000: 317; Tuluk, 2011: 248).

Öncelikle ölen kişi, sırtüstü yatırılarak gözleri açıksa kapatılır ve beyaz bir bezle çenesi bağlanır, ardından üstüne beyaz bir örtü örtülür (Habibulla, 2000: 318). Defnedilmeden önce üç kez yıkanır. Erkeği erkekler, kadını kadınlar yıkar. Yıkamaya dört kişi katılır, bunlardan biri baş yıkayıcı, biri ayak yıkayıcı, ikisi su dökücüdür. Baş yıkayıcı belden üst kısmını, ayak yıkayıcı belden aşağı kısmını yıkar (Rahman vd., 1996: 133; Habibulla, 2000: 317-319; Tuğluk, 2011: 253-254).

Ölen kişi yıkandıktan sonra beyaz kumaşla kefenlenmektedir. Erkeğin kefenliği üç kattır. Bu kefenliğin ilk katı, boyundan ayaklara kadar olan kolsuz ve yakasız uzun elbise biçimindedir. İkinci katı, tepeden ayak ucuna kadardır. Üçüncü katı, tepeden ayak ucuna kadar her yeri sarar. Kadının kefenliği ise beş kattır. Bu kefenliğin ilk üç katı, erkeğin kefenliğiyle aynıdır. Kadınlara özgü olan diğer iki kattan biri, baştan göğse kadar inen ve ilk kat kefenliğin üstüne bağlanan örtüdür. Diğerisi ise göğse bağlanan kumaş parçasıdır. Saçlar ikiye ayrılıp örülerek göğse konur ve bu örtü, elbise üstündeki saçları kapatır. Ölenin yüzü kapatılmadan önce yakın akrabaları ölen kişiyle vedalaşması için çağrılır. Ancak inanç gereği kadın erkeğin, erkek kadının yüzünü görmez; çünkü öldükten sonra kadınla erkek birbirine namahrem sayılır (Tuğluk, 2011: 253-254).

Ölen kişi yıkanıp kefenlendikten sonra tabuta konur ve cenaze namazı için camiye ya da açık bir alana götürülür. Cenaze namazına erkekler katılır. Namazdan önce ölen kişinin hayattayken yapamadığı ibadetler için ıskat verilir. Erkeklerin ıskatı için ekmek, kibrit, para; kadınların ıskatı için tarak, iğne vb. dağıtılır. Ölenin yakınları cemaate ölen kişinin borcu olup olmadığını sorar, eğer borcu varsa bu borçları kendilerinin ödeyeceğini söyler. Bazı yerlerde bu uygulama mezar başındayken yapılır (Habibulla, 2000: 320; Tuğluk, 2011: 255; Öger ve İnyet, 2013: 53).

Cenaze tabutla kabristana götürüldükten sonra önceden kazılmış olan kabre defnedilir. Kabir, iç ve dış olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Cenazenin yüzü kibleye, ayakları doğu yönüne doğru iç kabre konur. Ölen kişinin doğum tarihi ve yaşı büyüklerden biri tarafından sorulur. Ardından iç kabir kapatılarak yakınları tarafından yedi kürek toprak atılır. Hoca Kur'an okur. Cemaat eline aldığı yedi taş ya da bir avuç toprağı üfleyerek bunları toplamaya gelen kişinin eteğine koyar. Bu taş ve toprağı toplayan kişi, eteğindeki kabre atar. Kabre toprak konularak üzerine dokuz taş bırakılır. Bazı yerlerde toprağın üzerine ağaç dalı konulurken bazı yerlerde tahta yerleştirilerek ölü aşı için kesilen koçun boynuzu ya da at kafası asılır. Bazı yerlerde ise çeşitli renklerde çaput bağlanır. Kabristana gidene ekmek ya da paradan oluşan ıskat verilir. Böylece defin töreni tamamlanmış olur. Definden dönen cemaat, cenaze evine giderek orada Ku'an okuyup dua eder (Rahman, 1996: 114; Habibulla, 2000: 322-323; Tuğluk, 2011: 256-258; Öger ve İnyet, 2013: 53). Uygur Türkleri ölünün defnedildiği üçüncü gün, yedinci gün, yirminci gün, kırkıncı gün, yüzüncü gün ve seneidevriyesinde inek ya da koyun kurban ederek ölü aşı vermektedir (Gönel Sönmez ve Köse, 2022: 314-315).

Uygur Türkleri arasında cenazeyi ağıtla uğurlama âdeti de vardır. Cenaze törenlerinde ölen kişinin ailesi, akrabaları tarafından ağıtlar yakılmakta, ölen kişiye duyulan hisler bu ağıtlar aracılığıyla dile getirilmektedir. Bu ağıtlar Uygur Türkleri arasında *haza қошақлири, mersiye қошақлири, mersiye* name olarak adlandırılmaktadır (Habibulla, 2000: 331).

*Anam sekratka çüşkende,
Horek tartti, deptimen.
Közliri yumulğanda,
Uhlap qaldi, deptimen.
Éñiki téñilğanda,
Romal artti, deptimen.
Putliri çétilğanda,
Aram aldi, deptimen.
Gusli süyi quyulğanda,
Teret aldi deptimen.
Képenlik tikilgende,
Köñlek kiydi, deptimen.
Cinaziğa salğanda,
Mepige çüşti, deptimen.
Helkialem yiğilğanda,
Toy boldıǵu deptimen.
Yétip barduq mazarğa,
Kirip ketti, sarayğa,
Qarap qalduq kamarğa,
Yétim qalduq talada.*

“Anam son nefesini verdiğinde,
Horladı, dedim.
Gözleri kapandığında,
Uyuyakaldı dedim.
Çenesi bağlandığında,
Şal sardı, dedim.
Ayakları bağlandığında,
Dinlendi, dedim.
Gusül suyu konduğunda,
Abdest aldı dedim.
Kefen dikildiğinde,
Elbise giydi dedim.
Tabuta konduğunda,
Arabaya bindi dedim.
Herkes toplandığında,
Düğün oldu dedim.
Ulaşıp vardık kabre,
Girip gitti saraya,
Bakakaldık çukura,
Yetim kaldık dışarıda.”

(İsmayil Tarim, 2009: 444-446)

Uygur Türkleri arasında bu ağıtlar yöreden yöreye farklılık göstermekte, bazı bölgelerde ağıtlar sadece ölenin akrabaları ve ailesi tarafından söylenirken bazı yörelerde cemaatle birlikte söylenmektedir. Özellikle Kağılık ve Atuş bölgesindeki Uygur Türkleri arasında cenazeyi ağıtla uğurlama âdeti çok yaygındır. Merhumun yakınları tarafından ağıt yakması için ağıtçı çağrılmakta, yaşlı bir kadın olan bu ağıtçı yas için özel kıyafetini ters giyip eline baston alarak ölen kişi için ağıtlar yakmaktadır. Ağıt sesleri, cenaze kabre götürülürken daha da yükselmektedir (Rahman vd., 1996: 135-136).

3.5. Başka bedene giren ruhu uğurlama

Fal ya da tedavi gibi türlü amaçlar doğrultusunda bedene çağrılan iyi ruhlar uygulama bitiminde bedenden uğurlanırken hastalık yapan kötü ruhlar bedenden kovulmaktadır.

Ruhlar, iyi ruh ve kötü ruh olmak üzere iki kategoriye ayrılır. Hakan ruhu, Şaman ruhu, kabile ve soy üyelerinin ruhu iyi ruh kategorisinde; yabancılara, düşmanlara ait kişilerin ruhları, kabile içindeki art niyetli kişilerin ruhları ve cezalandırılarak öldürülenlerin ruhları kötü ruh kategorisindedir. İyi ruhların ait olduğu aile ve toplumu koruduğuna

inanılırken kötü ruhların dev, cin ve albastılara dönüşüp insanlara zarar verdiğiğine inanılır. Kısmen iyi ruh kategorisinde değerlendirilen temiz cinlerin insanlara pek bir zararının olmadığı inancı yaygındır. Şamanlar, temiz cinlerin yardımıyla gizli olayları bilir ve gelecekte haber verirler (Abdurehim, 2006: 181-194; İnayet, 2009: 41).

Günümüzde Uygur Türkleri arasında inanç, yöntem ve amaç bakımından Şamanizme ait olan ayinler icra edilmekte, daha çok dinsel-büyüsel temelli hasta tedavileri yapılmakta ve fallar bakılmaktadır (İnayet, 2013: 43-44). Karı koca ilişkileri, hastalıkların sebepleri ve çareleri, gelecekte kişiyi nelerin beklediği gibi çeşitli sorulara cevap aramak amacıyla fal baktırılırken ruhlar çağrılır. Fal, Şamanlar¹⁰ arasında salı, çarşamba ya da cumartesi günleri bakılır. Fal bakmadan önce Şamanlar ruhlar için buğday kepeği, akçam ağacı, koyun gübresi ve koyun yağıyla tütsü yakarak onu kapı eşiğine koyar ve kapıyı sonuna kadar açar. Bu esnada kapıdan herhangi birinin giriş çıkışına izin verilmez. Kapıda oturup titreyerek çağırma duasını okuyan Şaman, bir süre sonra sara hastası gibi kendini yerden yere atar, ardından yardımcısı Şaman'ın elini sıkıca tutar. Kısa bir süre sonra Şaman normale dönünce sorulan soruları cevaplar. Soru-cevap bölümü bitince yavaş yavaş kendine gelir ve uğurlama duasını okuyarak ruhu yolcu eder (Abdurehim, 2006: 228-229; Gönel, 2011: 209). Uygur Şamanlar ruhları çağırırken ve uğurlarken *Azayim Koşiki* "Azaim Şiiri" adlı duayı okur. Rahman Abdurehim, bu duanın *iyi ruhları çağırma süreci, iyi ruhları tavsif süreci, kötü ruhları hastanın vücudundan kovma süreci, iyi ruhları kendi yerlerine uğurlama süreci* olmak üzere dört aşamadan oluştuğunu belirtmektedir (Abdurehim, 2006: 199; İnayet, 2009: 42).

İyi ruhları bedenden uğurlamak için Azaim'in bu bölümü okunmaktadır:

¹⁰ Şaman öteki dünya olarak betimlenen ruhların ya da gözle görülmeyen varlıkların dilini bilen, iletişim sağlamak için tercümanlık yapan ve binlerce yıl birikmiş olan kozmik bellekteki gizli bilgileri topluma simgeler aracılığıyla ileten Şamanizm sisteminin temsilcisidir (Bayat, 2006: 20). Şamanlar, ruhsal yenilenmenin simgesidir (Çeribaş, 2007: 118). Uygur Şamanları, Şamanlık uygulama ve geleneklerini İslami anlayışa uydurarak sürdürmenin yanı sıra İslami uygulama ve gelenekleri Şamanlık anlayışı için kullanmaktadır (İnayet, 2009: 38).

*18 miñ alemniñ töt teripige oqup
yürgenler, barçe dive-periler
yigilip, hoşal-horam halda öz
muqamiğa yangayler!*

*Ezemptu eleykum ya diviler,
periler, aq atlıklar, yılan
kamçılıklar, altun kiyimlikler,
kümüş kursiliklar, tütünsiz
otluklar, ünçe çişliklar Kenhan
şehrige bériñlar, töt yol açılığa
bériñlar, atisidin qarğış
alğanlarniñ kemişğa bériñlar!
Hudaniñ peliki, Sulaymanniñ
höküm-peliki bilen barlıq azayim
dive-perilerge icazettur. Bu
tendin pariğ boluñlar! Kişilerge
dehli kılmay, öz muqamiñlarğa
yénip ketkeysiler, ruşset berduq.*

“18 bin âlemin dört tarafını okuyup
gezenler, bütün devler, periler
toplanıp, sevinç içinde kendi
makamına dönsünler!

Ezemptu eleykum ya devler, periler,
ak atlılar, yılan kamçılılar, altın
elbiseliler, gümüş sandalyeliler,
dumansız ateşliler, inci dişliler,
Kenhan şehrine gidiniz, dört yol
kavşağına gidiniz, babasından
kargış alanların yanına gidiniz!
Allah'ın nuru, Süleyman'ın
hükmüyle bütün azayım dev,
perilere icazettir. Bu vücuttan
vazgeçiniz! İnsanlara zarar
vermeden kendi makamınıza
dönünüz, izin verdik.”

(Abdurehim, 2006: 208; İnyet, 2009: 51)

3.7. Diğer Uğurlamalar

Uygur Türkleri arasında asker, hacı, Ramazan ayı ve ava giden kişiyi uğurlamada görülen çeşitli âdetler vardır.

Uygur Türkleri arasında geçmiş zamanlarda asker uğurlarken kurban olarak koyun ya da dana kesip komşulara çiğ et dağıtma âdeti bulunmaktaydı. Uygur Türkleri bu uğurlama türünde misafirlere yemekler vermişler, evde hatimler okuyup dualar ederek askerleri kurut, ekmek, şeker gibi çeşitli kuru gıdalarla yolcu etmişlerdir (KK-1). İdil Bölgesi'nde asker uğurlamada şeker saçma âdeti de bulunmaktaydı. Asker, başının üzerinden sağ elle şeker saçılarak uğurlanmaktaydı (KK-2).

Hacı uğurlamada kişi hatim ve dualarla yolcu edilmektedir. Hacca giden kişiye yolluk olarak beyaz elbiselik kumaş, para ve şeker gibi çeşitli hediyeler verilir. Hacca gidecek kişi günler öncesinden dostlarını ziyaret ederek onlarla helalleşir ve evinde Kur'an okutur (KK-1).

Kaşgar'da Uygur Türkleri arasında Ramazan ayını uğurlama âdeti görülmektedir. Ramazan Bayramı gecesi bazı Uygur Türkleri, evlerin damına çıkar ve *Hoş emise Ramazan hocam! Bizden razi bolsılar amanlık bilen kaytıp kélersiz.* “Güle güle ulu Ramazan'ım! Bizden razıysanız sağlıcakla dönüp gelirsiniz.” diyerek Ramazan ayını uğurlar (İlku, 1997: 152).

Geçmiş zamanlarda Dolan bölgesinde ava giden kişiyi uğurlamak için meşrep düzenleme âdetinin olduğu bilinmektedir. Bu meşrepte köyde

kalanlar koyun, inek keserek ziyafetler vermişler¹¹, dualar ederek ava giden kişileri uğurlamışlardır (Davut ve Muhpul 2011: 9).

Sonuç

Doğumla başlayıp ölümlle biten yaşam sahnesinde pek çok ayrılık gerçekleşir. Ayrılığın bu denli çok olduğu bir yaşamda uğurlamanın da çeşitli türleri görülür. Bu ayrılıklar, durumları uyarınca toplum belleğine yerleşmiş olan söz ve davranış kalıplarına uygun uğurlamaları beraberinde getirir. Uğurlama, yalnızca bir canlının uğurlanmasıyla sınırlı değildir. Kimi zaman başka bedene giren bir ruh, kimi zaman ölen bir kişi, kimi zaman da kutsal bir ay uğurlanır.

Uygur Türklerinin uğurlamalarda yaygın olarak *Hoş emise* “Hoşça kal, güle güle”, *Körüşermiz* “Görüşürüz” sözleri olmak üzere kullandıkları pek çok uğurlama sözü bulunmaktadır. Tüm uğurlama sözleri incelendiğinde bunların farklı esaslar doğrultusunda yapılandırıldığı görülür. *Alla salamet kilsun* “Allah selamet versin”, *Alla séni panahida saqlığay* “Allah seni korusun”, *Allağa amanet* “Allah’a emanet”, *Hudağa amanet* “Allah’a emanet” gibi sözlerde İslami unsurlar; *Aķ yol bolsun* “Yolun açık olsun”, *Aķ yol tileymen* “İyi yolculuklar dilerim”, *Aķyolluķ boluñ* “İyi yolculuklar” gibi sözlerde Şamanizme ait unsurlar kendini gösterir. Başka bedene giren ruhun uğurlanmasında okunan Azaim’de ise hem İslami unsurlar hem de Şamanizme ait unsurlar yer alır. *Körüşermiz* “Görüşürüz” ise bu iki unsurdan hiçbirini içermez.

Uğurlamalar, ayrılığın durumu uyarınca farklı söz ve davranış kalıplarıyla ortaya çıkar. Yolcu uğurlamada söylenen sözlerle ölen kişiyi uğurlamada söylenen sözler aynı değildir. Yolcu uğurlanırken *Aman boluñ* “Esen kalın, güle güle”, *Aman-ésen boluñ* “Esen olun”, *Aman-ésenlik tileymen* “Esenlik dilerim”, *Heyrlik künler* “Hayırlı günler”, *Salamet boluñ* “Sağlıcakla kal” gibi sözler kullanılırken; ölen kişi uğurlanırken *Alla yatķan yérini cennette kılğay* “Allah yattığı yeri cennet eylesin”, *Cayi cennette bolsun* “Mekânın cennet olsun”, *Ėatircem yat, cayiñ cennette bolsun* “Huzur içinde yat, mekânın cennet olsun”, *Rohiñlar cennette bolğay* “Ruhunuz cennette olsun” gibi sözler kullanılır. Davranış kalıpları boyutunda da benzer bir durum vardır. Evlenen kızı uğurlamada görülen kalıplar ile ava giden kişiyi uğurlamada görülen kalıplar birbirine benzemez. Evlenen kız uğurlanırken başından iğde, şeker, hünnap ve para saçılır; ava giden kişi uğurlanırken koyun ya da inek kesilir. Bu uğurlamaların ilkinde kansız kurbanın, diğerinde kanlı kurbanın tercih edildiği görülmektedir.

Uygur Türkleri, ayrılığın durumu uyarınca çok çeşitli söz ve davranış kalıpları yapılandırmışlardır. Bu kalıplar toplumsal bellek, yöre ve koşullar

¹¹ Şamanizmin Uygur atalarının gündelik yaşamlarında önemli bir yer tuttuğunu kaydeden Rahman Abdurehim (2006: 81-261), Uygur Türklerinin en eski yaşam şekillerinin avcılık ve hayvancılık olduğunu, onların ava ya da yaylaya çıkmadan önce Tanrılar ve ruhlar için kurban kesip yemekler vererek Tanrılardan ve ruhlardan kolaylık, selamet ve başarı dilediklerini belirtmektedir.

doğrultusunda farklı görünümlemlerle çeşitlenmektedir. Diğer yandan bireysel tercihler de benzer durumlarda hangi kalıbın kullanılacağını belirlemektedir. Sonuç olarak seçilen kalıplarda toplumsal belleğin, yörenin, koşulların ve bireysel tercihlerin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Abdolvahit Kaşgarlı, R. (2016). *Çağdaş Uygur hikâyelerinden seçmeler*. (ed.: Neşe Harbalioğlu), Ankara: Gazi.
- Abdurehim, R. (2006). *Uygurlarda Şamanizm*. Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Asim, G. (2014). *Ökünüş*. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı.
- Bayat, F. (2006). *Ana hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken.
- Behram, C. (2006). *Hékayilerdin tallanma*. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı.
- Behram, C. (2012). *Tag cudunliri*. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı.
- Çeribaş, M. (2007). Türklerde demirciler ve şamanlar. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 42, 113-121.
- Çopani, M. E. (2007). *Semender*. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk mitolojisinin anahatları*. İstanbul: Kabalıcı.
- Davut, R.-Muhpul, Y. (2011) *Uygur meşrep medeniyeti III*. Urumçi: Şincan Güzel Senet-Foto Süret Neşriyatı.
- Demirez, A. (2023). *Yeni Uygur Türkçesinde kalıp sözler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erkut, Ö. A. (2012). *Padiçi Vañ*. Urumçi: Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- Genç, R. (1997). Türk inanışları ile millî geleneklerinde renkler ve sarı-kırmızı-yeşil. *Erdem*, 9(27), 1075-1110.
- Gömeç, S. (1998). Şamanizm ve eski Türk dini. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(4), 38-52.
- Gönel Sönmez, T. (2011). *Rahman Abdurrehim'in "Uygurlarda Şamanizm" adlı eserinin halkbilimi açısından incelenmesi*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Gönel Sönmez, T.-Köse, S. (2022). Uygur Türklerinde nezir çirağ ritüeli. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 17, 310-321.
- Habibulla, A. (2000). *Uygur etnografiyisi*. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı.
- İlku, A. K. (1997). *Çin-Türkistan hatıraları/Şanghay hatıraları*. (haz.: Y. Gedikli). İstanbul: Ötüken.
- İmin, T. (2012). *Lale*. Urumçi: Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnayet, A. (2004). *Uygur halk destanları I*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- İnayet, A. (2009). Bugünkü Uygurlarda Şamanlık ve bir Şaman duası: Azâim koşkı. *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, 2(3-4), 38-52.
- İnayet, A. (2013). Uygur Şamanları ve pratikleri üzerine. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 43-55.

- İsmayil Tarim, O. (2009). *Uygur helk igiz edebiyatı hekkide omumiy bayan*. Urumi: incan Halk Neriyatı.
- İsrail, H. (2010). *Halide israil eserleri 1-kemi*. Urumi: Kagar Uygur Neriyatı.
- Kadir, A. (2013). *an koisi*. Urumi: incan Halk Neriyatı.
- Kamal, S. (2023). endek tatlık balam, saa ayol tileymen. *Til-Edebiyat* 4, (haz.: R. Abdulvahit Kagarlı), 88-89, İstanbul: Taklamakan Neriyatı.
- Kerimiy, H. M. (2015). *Sultan Abdureidan*. Urumi: incan Halk Neriyatı.
- Keskin, A. (2017). Trk kltrnde “selamlama” ve “vedalama” hakkında genel bir deerlendirme. *Trk Dnyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 43, 125-146.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Trkesi szl*. (ev. İ. Kurban). Ankara: Trk Dil Kurumu.
- Niyaz, Y. (2006). *Seskinis*. Pekin: Milletler Neriyatı.
- Obulkasım, M. (2014). *erin dora*. Urumi: incan Yalar-smrler Neriyatı.
- ger, A. (2013). *Uygur Trklerinde trenler ve bayramlar*. Ankara: Grafiker.
- ger, A.-nayet, A. (2013). Uygur Trklerinde lm ile ilgili inanı ve detler. *Uluslararası Uygur Aratırmaları Dergisi*, 1(2), 49-64.
- tkr, A. (1986). *z*. Urumi: incan Halk Neriyatı.
- tkr, A. (1995). *Oyanan zmin 1*. Urumi: incan Halk Neriyatı.
- Rahman, A. (1996). *Uygur folkloru*. (ev. S. Yalın-E. Emet). Ankara: Kltr Bakanlıı.
- Rahman, A. vd. (1996). *Uygur rp-adeliri*. Urumi: incan Yalar-smrler Neriyatı.
- Sabir, Z. (2009). *zdinis 1*. Urumi: incan Halk Neriyatı.
- Seidi, T. (2009). *Baldur tozıan une*. Urumi: incan Gzel Senet-Foto Sret Neriyatı.
- Seluk, A. (2005). Kltrlerarası iletiim aısından gndelik iletiim davranıları. *Seluk niversitesi Sosyal Bilimler Enstits Dergisi*, 13, 1-17.
- Talip, A. (2009). *Ke kzdiki iviran*. Urumi: incan Yalar-smrler Neriyatı.
- Tuluk, Y. T. (2011), *Kaide-yosunlirimiz*. Urumi: Kagar Uygur Neriyatı, incan Gzel Senet-Foto Sret Neriyatı.
- Turdi, E. (2005). *ayat unda*. Urumi: incan Yalar-smrler Neriyatı.
- Usluata, A. (1994). *letisim*. Ankara: letisim Yayınları.
- Yakup, Abliz vd. (1990). *Uygur tilini izahlık luiti A-P*. Pekin: Milletler Neriyatı.
- Yakup, Abliz vd. (1991). *Uygur tilini izahlık luiti T-*. Pekin: Milletler Neriyatı.
- Yakup, Abliz vd. (1992). *Uygur tilini izahlık luiti D-F*. Pekin: Milletler Neriyatı.
- Yakup, Abliz vd. (1996). *Uygur tilini izahlık luiti M-*. Pekin: Milletler Neriyatı.
- Yakup, Abliz vd. (1999). *Uygur tilini izahlık luiti V-Y*. Pekin: Milletler Neriyatı.
- Yunus, Tursun (1996). *Melike Amannisa ANM*, Urumi: incan Yalar-smrler Neriyatı.

Szl Kaynaklar

KK-1: Nurala Gktrk, Yarkent 1957, Lise Mezunu, Yazar-air. (Grme: 25.03.2024)

KK-2: Selime A. Kamal, Gulca 1952, Üniversite Mezunu, Yazar. (Görüşme: 13.03.2024)

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etik Kurulu'nun 30.04.2024 toplantı tarihli ve 2024.05.73 karar sayılı onayı./Approval of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Rectorate Scientific Research and Publication Ethics Committee dated 30.04.2024 meeting and decision number 2024.05.73.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.